

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Nederland stromenland

Putten, J. van

Citation

Putten, J. van. (1993). Boekbespreking van: Nederland stromenland. *Acta Politica*, 28: 1993(4), 479-480.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450131>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450131>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

garandeerd door de principes van openheid, waarachtigheid en het afzien van dwang (hetgeen grofweg overeenkomt met de eisen van de ideale gespreksituatie). Deze ideale gespreksituatie is derhalve geen abstract en idealistisch construct, maar een explicatie van hetgeen door het gebruik van argumenten te kennen wordt gegeven (zie boven).

Hoewel Habermas start bij de concrete leefwereld van actoren waarin taaluitingen worden uitgewisseld, blijft zijn rechtvaardigheidstheorie wezenlijk verbonden met de Kantiaanse traditie van universaliteit. Warnke tracht Habermas dan ook op dit punt te bekritisieren. Voor Habermas zijn algemeen geaccepteerde behoeften de grondslag voor de legitimiteit van een norm. Warnke vraagt zich echter af hoe individuele behoeften in een discours zodanig veralgemeniseerd kunnen worden dat zij door allen als legitiem worden erkend. Dit is volgens haar alleen mogelijk voor een beperkte groep: alleen met degenen met wie we een voldoende overlappende gemeenschappelijke traditie hebben, is het mogelijk tot overeenstemming te komen omtrent generaliseerbare behoeften. De universalistische claim van de ideale gespreksituatie kan daarom niet worden waargemaakt, aldus Warnke.

De laatste stelling tracht Warnke te onderbouwen aan de hand van het werk van MacIntyre en Gadamer. Volgens MacIntyre wordt een traditie levend gehouden door intern en extern debat. Intern debat betreft het toepassen en interpreteren van de reeds aanwezige begrippen van een cultuur. Extern debat bestaat uit het problematiseren en bekritisieren van de in een cultuur aanwezige begrippen en standaarden. Externe kritiek is volgens MacIntyre alleen mogelijk door de taal van de vreemde cultuur te vertalen naar de eigen (men maakt van de vreemde 'second-first language' een eigen 'language-in-use'). Door middel van dialoog met andere culturen en externe kritiek ontwikkelt een traditie zich. De rationaliteit van een cultuur is gelegen in de mate waarin zij open staat voor nieuwe gezichtspunten en de bereidheid te leren van anderen. Warnke trekt hier een parallel met de literaire hermeneutiek van Gadamer. Gadamer hanteert twee criteria voor het begrijpen van een tekst: de idee van interne consistentie en de idee dat een tekst ons iets te zeggen heeft; dat een tekst ons iets kan leren. Hiermee komt Warnke op haar eigen opvatting over politieke filosofie:

For political theory, this claim means that its task perhaps should not be to adjudicate between different interpretations of the meaning of our political heritage. Perhaps it should not be trying to forge a consensus or synthesis of interpretations. Perhaps it should be trying rather, to discover what each interpretation can learn from others and to encourage a hermeneutic conversation in which different interpretations can become more educated, refined and sophisticated through their 'contest' with others (p. 132).

Warnke sluit met deze idee van een 'hermeneutische conversatie' haar betoog af. De taak van de politieke filosofie is niet te zoeken naar een inhoudelijk concept van rechtvaardigheid en evenmin om te zoeken naar mogelijkheden voor een rationele consensus. De politieke filosofie dient de mogelijkheden van een dergelijke conversatie bloot te leggen. Ze heeft tot taak de factoren aan de orde te stellen die een eerlijk en open debat tussen de verschillende interpretaties bemoeilijken. De idee van de hermeneutische conversatie is derhalve geenszins geheel neutraal: het kent als procedurele voorwaarden de eisen van eerlijkheid (fairness), gelijkheid en openheid. Zo lang aan deze voorwaarden is voldaan, is er de gerechtvaardigde mogelijkheid dat meningsverschillen over de

vraag naar de rechtvaardigheid blijven bestaan.

Het is een genoeg Warnkes *Justice and Interpretation* te lezen. Zij weet op een interessante wijze een veelheid van auteurs in slechts 164 bladzijden te bespreken, daarbij opererend vanuit één basisgedachte. Dit neemt echter niet weg dat de hermeneutische omslag die zij meent te ontwaren alsmede de conclusies die zij op basis daarvan trekt, niet echt weten te overtuigen. De hoofdoorzaak hiervoor is naar mijn mening gelegen in het al te gemakkelijke afscheid dat Warnke van de Kantiaanse traditie neemt. Vergelijken we haar eigen visie, de hermeneutische conversatie, bij voorbeeld met Habermas' ideale gespreksituatie (die nadrukkelijk in de Kantiaanse traditie staat), dan vallen de grote overeenkomsten op. Beide benadrukken openheid, gelijkheid en afzien van dwang. Beide kunnen fungeren als emancipatiestreven voor bestaande culturen. Waar Warnke derhalve spreekt van een hermeneutische omslag in het denken over rechtvaardigheid, zou andersom evengoed kunnen worden gesproken van een universalistische omslag in het denken over de relatieve waarde van culturen. Openheid, bekritisbaarheid, rationaliteit en universaliteit zijn niet zonder meer te scheiden.

W.G. Werner

Paul Lucardie, **Nederland stromenland. Een geschiedenis van de politieke stromingen**, Van Gorcum, Assen/Maastricht 1992.

Nederland stromenland is, zo schrijft Lucardie in zijn Inleiding, vooral bedoeld voor onderwijsdoeleinden – cursussen maatschappijleer en geschiedenis op HBO-niveau, inleidende vakken politieke geschiedenis op WO-niveau – en voor mensen met algemene politieke belangstelling. Een eerdere druk verscheen in 1984 bij de Stichting Burgerchapskunde in Leiden.

Het oordeel over het boek hangt vooral af van de eisen die men aan het maatschappijleer- en geschiedenisonderwijs op HBO-niveau of elementair WO-niveau zou wensen te stellen. Men zou kunnen kiezen voor een analytische aanpak, de politieke stromingen systematisch plaatsen in de permanente strijd om een 'rechtvaardige' samenleving en om de rol van de overheid, de individuele burgers en organisaties van burgers daarin. Het gaat er dan vooral om, de verschillende stellingnamen in die strijd te verklaren, enerzijds aan de hand van de maatschappelijke ontwikkeling, anderzijds aan de hand van de definities van die ontwikkeling door de representanten van de verschillende stromingen.

Een andere optie is, het heden te verhelderen aan de hand van wat voorafging. Men neemt dan de stromingen zoals die zich heden ten dage aan ons voordoen als uitgangspunt en vraagt naar hun oorsprong. In feite is dit een uiterst moeilijk opgave. Het is veel gemakkelijker, van Marx naar de PvdA en van Kuyper en Schaepman naar het CDA te redeneren dan andersom.

Dit is dan ook wat Lucardie doet. Hij behandelt in het eerste hoofdstuk van zijn boek de negentiende eeuw, waarin de belangrijkste stromingen zich uitkristalliseerden. In het tweede hoofdstuk wordt dan het verzuilingsproces geschetst, zoals zich dat in Nederland tussen 1918 tot in de jaren zestig voordeed. Het derde hoofdstuk biedt vervolgens een overzicht van de afgelopen twintig jaar en in het vierde hoofdstuk worden de lijnen

uit het verleden doorgetrokken naar de toekomst: hoe zouden de verschillende stromingen zich verder kunnen ontwikkelen?

Dit alles gebeurt op een populariserend verhalende manier. Het heersende gedachtengoed wordt geschetst onder minimale verwijzing naar personen, concrete feiten, partijprogramma's, en dergelijke. Van voetnoten is afgezien. Eveneens ontbreekt een register.

In beginsel valt uiteraard niets in te brengen tegen pogingen, een stukje geschiedenis gemakkelijk toegankelijk te maken. Een risico dat bijna altijd aan popularisering kleef is het verlies van relevante informatie. Men kan, zoals Lucardie bij voorbeeld doet, schrijven dat de katholieken evenals de conservatieven de staat zien als een 'soort lichaam'. Zou een zin als deze niet aan inzichtelijkheid hebben gewonnen, indien in plaats van het woord lichaam het woord 'organisme' was gebruikt? Per slot van rekening mag worden aangenomen dat HBO- en aankomende WO-studenten ooit biologies hebben genoten. Dit voorbeeld kan met vele andere worden aangevuld. De drie pagina's 'Suggesties om verder te lezen', aan het einde van het boek, zijn dan ook essentieel voor die lezers die het naadje van de kous willen weten.

Het is mode geworden, Nederland in politiek opzicht als 'stromenland' te karakteriseren. In zijn toekomstverwachting sluit Lucardie zich daarbij aan; hij kiest de bestaande stromingen (christen-democraten, liberalen, inclusief D66, socialisten, groen links c.a., nationalisten en nieuwe fascist) als uitgangspunt voor een beknopte beschrijving van mogelijk ontwikkelingen in de jaren negentig. In hoeverre blijft hij daarmee zijn uitgangspunt trouw? Een politieke stroming omschrijft hij als een geheel van opvattingen en wensen dat mensen hebben over de manier waarop ze hun toekomst gezamenlijk willen vorm geven. De vraag kan worden gesteld in hoeverre in die zin nog stromingen bestaan. De politieke partijen die zich heden ten dage manifesteren zijn verwaterd of hebben hun oorspronkelijke geestelijke bagage geheel overboord geworpen en bezitten nauwelijks nog een betekenisvol ideëel draagvlak in de samenleving.

Tegen de achtergrond van deze ontwikkeling heeft de omslag van Lucardies boek symbolische betekenis. Zij toont de Rijndelta, geprojecteerd over een foto van de oude (!) vergaderzaal van de Tweede Kamer. Geheel links is een stukje Noordzee zichtbaar. Het is die zee waarin alle stromen uitmonden. Op weg erheen geraken zij meer en meer in de werkingsfeer van de getijden, eb en vloed. Voorbij de kustlijn houden zij op te bestaan.

J. van Putten

J.Q.Th. Rood en J.G. Siccama (red.), **Grenzen aan de Europese integratie: Het Westerse antwoord aan Oost-Europa**, Instituut Clingendael, Den Haag; Van Gorcum, Assen/Maastricht 1992.

De secretaris-generaal van de Oost-Europabank, Bart Le Blanc, maakte tegenover de *Volkskrant* een jaar geleden de opmerking dat, met betrekking tot het gemeenschappelijk landbouwbeleid, de Europese Gemeenschap te kwalificeren valt als 'de laatste stalinistische planeconomie'. Even afgezien van het (op kosten van de gemeenschap fuis) nomenklatoera-*imago* waarmee de EBRD dit jaar zich zelf zag verrijkt, lijkt de uitspraak van Le Blanc niet zonder relevantie voor de vraag of de transformatieproble-

men waar de voormalige communistische samenlevingen zich voor zien geplaatst, overeenkomsten vertonen met de moeizaamheid van het verloop van de liberalisatie van dat EG-landbouwbeleid. Immers, in beide gevallen wordt een centraal gezag geconfronteerd met de noodzaak financiële steunverlening aan en protectie van een groot aantal producenten te verminderen dan wel te beëindigen, met het risico van grote maatschappelijke onrust. De overeenkomsten tussen beide transformatieprocessen lijken daarbij des te pregnanter wanneer deze in samenhang worden bezien met de discussie over een mogelijke toetreding op termijn van voormalige planeconomieën tot de Europese Gemeenschap. Associatieakkoorden, die een eerste stap op weg naar volwaardig lidmaatschap van de Centraal- en Oosteuropese landen moeten zijn, ten spijt, wordt de in de transformerende planeconomieën relatief omvangrijke landbouwsector in haar export geconfronteerd met invoerbeperkingen van EG-zijde: een pijnlijke illustratie van hoe falende transformatie bij de ene partij transformatie in en daarmee integratie van de andere kan blokkeren.

Het is de verdienste van de onder redactie van J.G. Siccama en J.Q.Th. Rood verschenen bundel *Grenzen aan de Europese integratie; het westerse antwoord aan Oost-Europa* dat deze actuele problematiek – die van de transformatie van de Centraal- en Oosteuropese staten en hun integratie in internationale instituties – in boekvorm onder de aandacht van het publiek wordt gebracht. In de bundel vormt een zogenoemd 'vraag- en aanbodperspectief' op integratie het bindend element tussen de afzonderlijke bijdragen, waarbij Oost en West respectievelijk als vrager en aanbieder van internationale integratie op zouden treden.

De bundel opent en sluit met bijdragen van de redacteurs waarin dit 'vraag- en aanbodperspectief' wordt ingeleid en waarin dwarsverbanden tussen verschillende vormen van integratie worden besproken. Tussen in- en uitleiding treft de lezer twaalf hoofdstukken aan van verschillende auteurs, gerangschikt naar drie typen van internationale integratie. Achtereenvolgens komen aan de orde:

- politieke integratie: A.W.M. Gerrits gaat in op de mogelijkheid van een anti-westerse 'backlash' in Centraal- en Oost-Europa en J. Herman bespreekt de relevantie van de ervaringen van de Volkenbond met de bescherming van nationale minderheden voor de huidige situatie;
- economische integratie: H.J. Blommestein licht het verband tussen marktintegratie en economische transformatie toe; P.A.G. van Bergeijk en H. Oldersma betogen dat handelsliberalisatie tussen Oost en West beide comparatief voordeel oplevert en dat 'hulp zonder handel' weggegooid geld is; J.Q.Th. Rood staat stil bij het 'verbreding versus verdieping'-debat binnen de Europese Gemeenschap; P. van Dijk behandelt transformatieprocessen in Latijns-Amerika en Zuidoost-Azië; D. Corbey bespreekt de 'stagflatie' van het EG-integratieproces aan de hand van ervaringen met eerdere uitbreidingen van de Gemeenschap en C.W.A.M. van Paridon gaat in op de vraag of de Duitse eenwording voorbeeld kan zijn voor Centraal- en Oost-Europa; en
- veiligheidspolitieke integratie: J.G. Siccama inventariseert de gevolgen van 'de val van de Muur' voor de Europese veiligheidssituatie; M. van den Doel en R. de Wijk bespreken verschillende vormen van veiligheidsintegratie voor Centraal- en Oost-Europa; S. Rozemond staat stil bij eerdere pogingen te komen tot systemen van collectieve veiligheid en, ten slotte, beredeneert H.W. Houweling waarom vrees voor een